

3

ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ

ΚΑΝΤΙΝΤ

ή

Η ΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ

⌘

ΚΑΝΤΙΝΤ ή Η ΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ

⌘

μακέτα εξωφύλλου:
Μαρία Τσουμαχίδου

επιμέλεια-διόρθωση:
Ελευθερία Κοφιδά

σελιδοποίηση:
Βασιλική Μπεκυρά

τυπώθηκε τον Απρίλιο του 2005

Voltaire: *Candide ou l'optimisme*

Πρώτη έκδοση 1759, Αναθεωρημένη έκδοση 1761

© 2005, για την παρούσα μετάφραση,
τον πρόλογο και το επίμετρο, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Ομήρου 32, 106 72 Αθήνα
τηλ.: 210-36 43 382, 210-36 17 993

fax: 210-36 36 501

e-mail: polis@ath.forthnet.gr

ISBN: 960-435-035-8

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΜΙΑΤΟΣ ΠΕΧΑΙΒΑΝΟΣ

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΝΑΤΟ

ΠΩΣ Ο ΚΑΝΤΙΝΤ ΞΑΝΑΒΡΗΚΕ ΤΗΝ ΚΥΝΕΓΟΝΔΗ
ΚΑΙ ΤΗ ΓΡΙΑ

Καθ' όλο το ταξίδι τους, ο Καντίντ, ο βαρόνος, ο Πανγκλός, ο Μαρτέν και ο Κακάμπο διηγούνταν τις περιπέτειές τους, συζητούσαν σχετικά με την αιτιότητα και την τύχαιότητα στο σύμπαν, τη φύση του κακού, την αναγκαιότητα και την ελευθερία και αναζητούσαν τα πιθανά επιχειρήματα που θα μπορούσαν να απαλύνουν τον πόνο ενός κατάδικου στις τουρκικές γαλέρες. Ενώσω λοιπόν ήταν απορροφημένοι στην ανάλυση τέτοιων ζητημάτων, το πλοίο τους πλησίαζε τις ακτές της Προποντίδας και το σπιτικό του πρίγκιπα της Τρανσυλβανίας. Το πρώτο πράγμα που αντίκρισαν ήταν η Κυνεγόνδη και η γριά που απλώνανε πετσέτες σε σχοινιά για να στεγνώσουν.

Το θέαμα έκανε τον βαρόνο να χλομιάσει. Ο Καντίντ, ο τρυφερός αγαπητικός της Κυνεγόνδης, έφριξε αντικρίζοντας εκείνη τη γυναίκα με το μαυριδερό δέρμα, τα πρησμένα και χαρακωμένα ματοβλέφαρα, τα ρυτιδιασμένα μάγουλα, τον ζαρωμένο λαιμό, τα κοκκινισμένα και ξεφλουδισμένα μπράτσα. Κυριευμένος από τρόμο, έκανε τρία βήματα προς τα πίσω, αλλά μετά τόλμησε να την πλησιάσει. Ήταν αναγκασμένος, από ευγένεια αν μη τι άλλο. Εκείνη αγάλιασε τον Καντίντ και τον αδελφό της. Τους φίλησε με τα σχασμένα της χείλη. Η γριά δεν έκρυψε επίσης τη συγκίνησή της. Ο Καντίντ εξαγόρασε και τις δυο γυναίκες.

Στην περιοχή υπήρχε διαθέσιμο ένα μικρό αγρόκτημα. Η γριά προέτρεψε τον Καντίντ να το αγοράσει και να εγκατασταθούν όλοι εκεί, περιμένοντας καλύτερες μέρες. Η Κυνεγόνδη δεν

είχε καμιά συναίσθηση πόσο είχε ασχημύνει. Κανείς δεν την είχε πληροφορήσει σχετικά. Υπενθύμισε στον Καντίντ τις υποσχέσεις του, με έναν τόσο απόλυτο τόνο που ο καχομοίρης δεν τόλμησε να αρνηθεί. Ενημέρωσε λοιπόν τον βαρόνο πως σκόπευε να παντρευτεί την αδελφή του. «Δεν θα ανεχτώ ποτέ», του αποκρίθηκε εκείνος, «τέτοιο θράσος από τη μεριά σας. Δεν θα επιτρέψω στην αδελφούλα μου να πέσει τόσο χαμηλά. Δεν θέλω να έχω καμιά ευθύνη για μια τέτοια κατάντια. Μ' εσένα πατέρα, τα ανίψια μου ποτέ δεν θα γίνουν δεκτά στα σαλόνια της γερμανικής αριστοκρατίας. Δεν θα μπορέσουν ποτέ να εισχωρήσουν σε κανένα θρησκευτικό τάγμα, δεν θα έχουν πρόσβαση σε κανένα αξίωμα και καμιά εξουσία. Όχι, αν είναι η αδελφή μου να παντρευτεί, δεν θα παντρευτεί παρά μονάχα έναν βαρόνο της Αυτοκρατορίας». Η Κυνεγόνδη έπεσε στα πόδια του, ποτίζοντάς τα με δάκρυα κεσίας. Εκείνος όμως παρέμενε αδιάλλακτος. «Πανηλίθιε!» ούρλιαξε ο Καντίντ. «Σε έσωσα από τις γαλέρες, εξαγόρασα την ελευθερία σου, πλήρωσα τα λύτρα για να απελευθερωθεί κι η αδελφή σου. Την είχαν να καθαρίζει τσουκάλια, και τώρα εγώ δείχνω όλη την καλή διάθεση να την κάνω γυναίκα μου, κι εσύ ακόμα τολμάς να φέρνεις αντιρρήσεις; Αλλά έχει χάρη που συγκρατιέμαι και δεν σε ξανασκοτώνω...»

— «Ξανασκότωσέ με άμα θέλεις», του αποκρίθηκε ο βαρόνος. «Πάντως όσο ζω εγώ, δεν πρόκειται να παντρευτείς την αδελφή μου».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Στο βάθος της καρδιάς του, ο Καντίντ δεν είχε καμιά διάθεση να παντρευτεί την Κυνεγόνδη. Αλλά η αυθάδεια του βαρόνου τον ανάγκασε να προχωρήσει στο γάμο μια ώρα αρχύτερα, και η Κυνεγόνδη είχε γίνει τόσο πειστική επί του θέματος που δεν μπορούσε πια να κάνει πίσω. Συμβουλευτήκε σχετικά τον Πανγκλός, τον Μαρτέν και τον πιστό του Κακάμπο. Ο Πανγκλός συνέγραψε ένα έξοχο υπόμνημα με το οποίο αποδείκνυε πως ο βαρόνος δεν είχε κανένα δικαίωμα να αποφασίσει για την τύχη της αδελφής του, η οποία μπορούσε κάλλιστα, σύμφωνα με τους νόμους της Αυτοκρατορίας, να παντρευτεί δίνοντας το αριστερό της χέρι, δηλαδή χωρίς να δεσμευτεί ο τίτλος της και η περιουσία της. Ο Μαρτέν κατέληξε στο συμπέρασμα πως έπρεπε να πετάξουν τον βαρόνο στη θάλασσα. Ο Κακάμπο από τη μεριά του προέτρεψε τον Καντίντ να ξαναστείλει τον βαρόνο πίσω στη γαλέρα του Ανατολίτη καπετάνιου με το βούρδουλα. Κατόπιν θα τον πήγαιναν με το πρώτο πλοίο στη Ρώμη και στον ηγούμενο του τάγματος. Ο Καντίντ ενθουσιάστηκε με την πρόταση. Η γριά επίσης την ενέκρινε. Δεν απεκάλυψαν τίποτα στην αδελφή του. Η όλη δουλειά έγινε για λίγα χρήματα και τους έδωσε διπλή χαρά: από τη μια ξεφορτωθήκανε τον ιησούιτη και από την άλλη τον τιμώρησαν για την έπαρσή του.

Θα ήταν φυσικό να φανταστεί κανείς ότι έπειτα από τόσες περιπέτειες και δυσκολίες, ο Καντίντ, παντρεμένος πια με την εκλεκτή της καρδιάς του, ζώντας κάτω απ' την ίδια στέγη με τον φιλόσοφο Πανγκλός, τον φιλόσοφο Μαρτέν και τον συνετό

Κακάμπο, καθώς και κάτοχος μιας μεγάλης περιουσίας χάρη στα διαμάντια που έφερε από τη χώρα των αρχαίων Ίνκας, από εδώ και στο εξής θα περνούσε ζωή χαρισάμενη. Αλλά δυστυχώς τα πράγματα δεν είχαν καθόλου έτσι. Οι Εβραίοι τού είχαν πάρει με τις κατεργαριές τους όλα τα πολύτιμα πετράδια, αφήνοντας του μονάχα την ταπεινή αγροικία. Η γυναίκα του μέρα με τη μέρα ασχήμενε όλο και πιο πολύ κι είχε γίνει δύστροπη και ανυπόφορη. Τη γριά, που ήταν πλέον ανήμπορη και άρρωστη, συνεχώς κακοδιάθετη, ήταν ακόμα πιο δύσκολο να την αντέξεις. Ο Κακάμπο, που καλλιεργούσε το λαχανόκηπο και πήγαινε στην αγορά της Πόλης για να πουλήσει τα ζαρζαβατικά, φοφούσε στη δουλειά και καταριόταν συνεχώς τη μοίρα του. Ο Πανγκλός ήταν περίλυπος επειδή το άστρο του δεν έλαμπε στο πανεπιστημιακό στερέωμα της Γερμανίας. Ο Μαρτέν, πάλι, ήταν πεπεισμένος πως όπου και να πας δεν μπορείς να γλιτώσεις από τη δυστυχία. Γι' αυτό είχε μάθει να υπομένει τα πάντα. Συχνά ο Καντίντ, ο Μαρτέν και ο Πανγκλός συζητούσαν θέματα μεταφυσικής και ηθικής. Από τα παράθυρα του χωριατόσπιτου, έβλεπαν τα καράβια που περνούσαν μεταφέροντας εφέντηδες, πασάδες και κατήδες σε τόπους εξορίας: Λήμνος, Μυτιλήνη, Ερζερούμ. Έβλεπαν να έρχονται άλλοι εφέντηδες, άλλοι πασάδες και άλλοι κατήδες για να καταλάβουν τις θέσεις των εξοριστών, ωστόσο να σταλθούν κι αυτοί με τη σειρά τους στην εξορία. Έβλεπαν κομμένα κεφάλια, επιμελώς ταριχευμένα, καθ' οδόν για την επίδειξή τους στην Υψηλή Πύλη. Τέτοια θεάματα τους πρόσφεραν συχνά θέματα για έντονη συζήτηση. Περνούσαν την ώρα τους διαφωνώντας για το παραμικρό, κι όταν δεν είχαν αφορμή αντιπαράθεσης, η βαρεμάρα τους ήταν τόσο μεγάλη που μια φορά τους είπε η γριά: «Θα ήθελα να ήξερα τι είναι χειρότερο: να σε βιάζουν εκατό φορές νέγροι πειρατές, να σου κόβουν το κωλομέρι, να σε βαράνε οι Βούλγαροι με τα ρόπαλα, να σε μα-

στιγμώνουν οι ιεροεξεταστές και να σε ρίχνουν στην πυρά, να σε πετσοκόβουν οι ανατόμοι, να σε βάζουν να τραβάς κουπί στις γαλέρες, με λίγα λόγια να περνάς όλα αυτά τα βάσανα που ζήσαμε, ή μήπως είναι χειρότερο να κάθεσαι εδώ και να μην κάνεις τίποτα;» – «Θέτεις τώρα μέγα ερώτημα που σηκώνει πολλή κουβέντα», της είπε ο Καντίντ.

Κι έτσι άρχισε ένας καινούργιος κύκλος συζητήσεων και κοινού προβληματισμού όπου ο Μαρτέν, κυρίως, κατέληξε στο συμπέρασμα πως ο κάθε άνθρωπος γεννιέται είτε για να σπαράξει από αγωνία είτε για να βυθίζεται στη χαύνωση της πλήξης. Ο Καντίντ δεν τόλμησε να εκφράσει τη διαφωνία του. Ο Πανγκλός παραδέχτηκε πως είχε υποφέρει πολύ στη ζωή του, αλλά επειδή στο παρελθόν είχε υποστηρίξει πως όλα σ' αυτή τη ζωή είναι καλά, ήταν αναγκασμένος να εμμένει σε αυτή τη θέση χωρίς να την πολυπιστεύει.

Ένα περιστατικό επιβεβαίωσε οριστικά την ορθότητα των απόψεων του Μαρτέν, έκανε τον Καντίντ να προβληματιστεί πιο πολύ παρά ποτέ, και γελοιοποίησε τις διακηρύξεις του Πανγκλός. Ήταν την ημέρα όπου στο φτωχικό τους κατέφθασαν ικέτες η Πακέτ και ο αδελφός Ζιροφλέ. Είχαν τα μαύρα τους τα χάλια. Είχαν φάει τα τρεις χιλιάδες πιάστρα τους, χώρισαν, τα ξαναβρήκαν, ξαναμάλωσαν, κατέληξαν στη φυλακή, το σκάσανε από τη φυλακή, και τελικά ο Ζιροφλέ αυτομόλησε στους Τούρκους. Η Πακέτ εξακολούθησε να ασκεί το επάγγελμά της, αλλά δεν έβγαζε δεκάρα. «Το είχα προβλέψει εγώ», είπε ο Μαρτέν στον Καντίντ, «πως θα κατασπαταλήσουν τα λεφτά που τους χαρίσατε και τα οποία μόνο πιο δυστυχείς τους έκαναν τελικά». – «Αλλά κι εσείς με τον Κακάμπο, που τόσα εκατομμύρια πιάστρα ξοδέψατε, πιο ευτυχείς από την Πακέτ και τον αδελφό Ζιροφλέ δεν γίνατε». – «Αχ, μικρή μου Πακέτ!» είπε ο Πανγκλός στην κοπελίτσα. «Ο Κύριος σε έφερε κοντά μας, φτωχό μου παι-

δί. Εέρεις ότι για σένα έχασα ένα μάτι, ένα αυτί και την άκρη της μύτης; Και ορίστε τώρα πώς κατάντησες! Τι παράξενος που 'ναι ο κόσμος...» Με την άφιξη των δύο απολωλότων αμνών, οι στοχαστές μας ένιωσαν μια πρωτοφανή όρεξη για φιλοσοφία.

Εκεί, κοντά στα μέρη τους, έμενε ένας ξακουστός δερβίσης που είχε τη φήμη του καλύτερου φιλοσόφου της Τουρκίας. Πήγαν να τον συμβουλευτούν. Ο Πανγκλός εκπροσώπησε την τριανδρία: «Δάσκαλε, ήρθαμε να σας παρακαλέσουμε να μας πείτε για ποιο λόγο πλάστηκε ένα τόσο παράξενο ζώο όσο ο άνθρωπος». — «Κι εσένα τι σε μέλει;» είπε ο δερβίσης. «Δουλειά σου είναι;» — «Μα, εκλαμπρότατε», επενέβη ο Καντίντ, «υπάρχει τόσο κακό στη γη». — «Και τι σημασία έχει», είπε ο δερβίσης, «αν υπάρχει κακό ή καλό; Όταν ο Πατισάχ μας στέλνει ένα καράβι στην Αίγυπτο, τον νοιάζει αν τα ποντίκια μέσα περνάνε καλά ή όχι;» — «Τι πρέπει να κάνουμε, λοιπόν;» ρώτησε ο Πανγκλός. — «Να το βουλώσετε», αποκρίθηκε ο δερβίσης. — «Θα ήταν μεγάλη τιμή για μένα και θα με κολάκευε πολύ», συνέχισε ο Πανγκλός, «αν μου δίνατε την ευκαιρία να συζητήσω για λίγο μαζί σας τη σχέση αιτίου και αιτιατού, να μιλήσουμε για τον καλύτερο κόσμο που θα ήταν δυνατό να υπάρξει, να αναζητήσουμε τις απαρχές της ύπαρξης του κακού, να στοχαστούμε πάνω στη φύση της ψυχής και την προκαθορισμένη αρμονία του σύμπαντος». Στο άκουσμα αυτών των λέξεων, ο δερβίσης τους έκλεισε κατάμουτρα την πόρτα.

Εκείνη την ημέρα της ατυχούς ακρόασης, κυκλοφόρησε στην Κωνσταντινούπολη η είδηση πως στραγγάλισαν δυο βεζιρδες της αυλής και τον μουφτή, και πως παλούκωσαν πολλούς από τους φίλους και υποστηρικτές τους. Για πολλές ώρες βούιζε ο τόπος με το τρομερό χαμπέρι. Επιστρέφοντας στο μικρό τους αγρόκτημα, ο Πανγκλός, ο Καντίντ και ο Μαρτέν συνάντησαν ένα γεροντάκι που έπαιρνε τον αέρα του στην εξώπορτα της αυ-

λής του, κάτω από τις πορτοκαλιές. Ο Πανγκλός, που του άρεσαν τα κουτσομπολιά όσο οι συλλογισμοί, ρώτησε τον παππού να μάθει πώς λεγόταν ο μουφτής που είχαν στραγγάλισει. «Δεν έχω την παραμικρή ιδέα», τον διαφώτισε ο γέροντας, «και δεν φρόντισα ποτέ να μάθω το όνομα κανενός μουφτή και κανενός βεζιρ. Δεν ξέρω τίποτα για όσα μου λέτε. Είμαι γενικά της γνώμης πως όσοι μπλέκονται με τα κοινά, το πληρώνουν ακριβά, κι ό,τι και να πάθουν το αξίζουν. Δεν φροντίζω ποτέ να μάθω για το τι συμβαίνει στην Κωνσταντινούπολη. Μου φτάνει μονάχα να στέλνω στην αγορά τα φρούτα που καλλιεργώ στον κήπο μου». Λέγοντας αυτά, κάλεσε τους ξένους να μπουν στο σπίτι του. Οι δυο γιοι και οι δυο θυγατέρες του τούς κέρασαν παγωτό καϊμάκι με φλούδες ζαχαρωτό κυδώνι που είχαν φτιάξει με τα χεράκια τους, σπιτικά σερμπέτια με σιρόπι από πορτοκάλι, κίτρο, λεμόνι, ανανά, φιστίκι καθώς και καφέ μόκα χωρίς προσμείξεις με το υποδεέστερο προϊόν της Μπατάβιας και των Αντιλών. Έπειτα οι κόρες του καλού μουσουλμάνου αρωμάτισαν με μεθυστικές κολόνιες τα γένια των επισκεπτών.

«Θα 'χετε σίγουρα στην ιδιοκτησία σας πολλές και καταπληκτικές εκτάσεις», είπε ο Καντίντ στον Τούρκο. — «Έχω μονάχα εκατόν εξήντα εκτάρια. Τα καλλιεργώ με τα παιδιά μου. Η δουλειά σε κρατάει μακριά από τις πιο βλαβερές συνήθειες: την τεμπελιά, την ανηθικότητα και την ανέχεια».

Επιστρέφοντας στο αγρόκτημα, ο Καντίντ έκανε μερικές βαθυστόχαστες σκέψεις σχετικά με όσα του είχε πει ο Τούρκος. «Μου φαίνεται πως αυτός ο καλός γέροντας περνάει πολύ καλύτερα από εκείνους τους έξι βασιλιάδες που είχαμε την τιμή να γνωρίσουμε στη Βενετία». — «Όλοι οι φιλόσοφοι συμφωνούν πως τα υψηλά αξιώματα έχουν αποδειχτεί πολύ επικίνδυνα για όσους τα κατέχουν», πρόσθεσε ο Πανγκλός. «Ο Εγλώμ, ο βασιλιάς των Μωαβιτών, δολοφονήθηκε από τον Εχούδ. Ο Αβεσσα-

λώμ κρεμάστηκε από τα μαλλιά του και τον κάρφωσαν με τρεις λόγχες. Ο Ναδάβ, ο γιος του Ιεροβοάμ, σκοτώθηκε από τον Βασά. Ο βασιλιάς Ηλά από τον Ζαμρί. Ο Οχοζίας από τον Ιηού. Η Αθαλία από τον Ιωάδ, οι βασιλείς Ιωακείμ, Ιεχονίας και Σεδεκίας έγιναν σκλάβοι. Ξέρετε επίσης τι απέγιναν ο Κροίσος, ο Αστυάγας, ο Δαρείος, ο Διονύσιος ο Συρακόσιος, ο Πύρρος, ο Περσέας, ο Αννίβας, ο Ιουγούρθας, ο Αριόβιστος, ο Καίσαρας, ο Πομπήιος, ο Νέρωνας, ο Όθωνας, ο Βιτέλλιος, ο Δομιτιανός, ο Ριχάρδος Β΄ της Αγγλίας, ο Εδουάρδος Β΄, ο Ερρίκος ΣΤ΄, ο Ριχάρδος Γ΄, η Μαρία Στιούαρτ, ο Κάρολος Α΄, οι τρεις Ερρίκοι της Γαλλίας, ο αυτοκράτορας Ερρίκος Δ΄. Ξέρετε, έτσι δεν είναι;» — «Ξέρω επίσης πως πρέπει να καλλιεργήσουμε τον κήπο μας». «Έχετε δίκιο», είπε ο Πανγκλός, «διότι όταν ο άνθρωπος τοποθετήθηκε στον κήπο της Εδέμ, τοποθετήθηκε εκεί ut oreraretur eum,⁶⁹ για να δουλεύει, πράγμα που αποδεικνύει πως ο άνθρωπος δεν πλάστηκε για να κάθεται». — «Ας αφήσουμε τα λόγια κι ας στρωθούμε στη δουλειά», είπε ο Μαρτέν. «Είναι ο μόνος τρόπος να κάνουμε τη ζωή ανεκτή».

Όλοι στο κτήμα συμμετείχαν στην προσπάθεια. Ο καθένας βάλθηκε να αξιοποιήσει τις ικανότητές του. Το μικρό κομμάτι γης απέδιδε πολύ. Αν και κακάσχημη, η Κυνεγόνδη έγινε μια εξαιρετική αρτοποιός. Η Πακέτ έραβε. Η γριά έκανε την μπουγάδα. Ακόμα και ο αδελφός Ζιροφλέ πρόσφερε τις υπηρεσίες του. Έγινε πολύ καλός μαραγκός και η δουλειά τον έκανε χρήσιμο και τίμιο μέλος της κοινωνίας. Ο Πανγκλός έλεγε μερικές φορές στον Καντίντ: «Όλα τα γεγονότα αλληλοσυνδέονται στα πλαίσια του καλύτερου των κόσμων που θα ήταν δυνατό να υπάρξει. Διότι τελικά αν δεν σας είχαν διώξει με τις κλοτσιές από τον πύργο εξαιτίας των συναισθημάτων σας για τη δεσποϊ-

69. Λατινικά στο κείμενο: για να λειτουργεί από μόνος του.

νίδα Κυνεγόνδη, εάν δεν είχατε περάσει από την Ιερά Εξέταση, εάν δεν είχατε χάσει όλα τα πρόβατα που είχατε φέρει από τη χώρα του Ελντοράντο, δεν θα μπορούσατε τώρα να τρώτε ζαχαρωτά κυδώνια και φιστίκια». — «Ωραία τα λέτε», του απάντησε ο Καντίντ, «αλλά έχουμε δουλίτσα. Πρέπει να καλλιεργήσουμε τον κήπο μας».

ΚΟΙΝΟΣ ΝΟΥΣ^α (SENS COMMUN)

ΕΝΙΟΤΕ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΟΤΟΠΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ διαφαίνεται μια εικόνα των όσων συμβαίνουν στα βάθη της καρδιάς όλων των ανθρώπων. *Sensus communis* σήμαινε για τους Ρωμαίους όχι μόνο κοινός νους, αλλά ανθρωπιά, ευαισθησία. Επειδή δεν ταυτιζόμαστε με τους Ρωμαίους, αυτός ο όρος δεν σημαίνει για μας, παρά μόνο το ήμισυ των όσων σήμαινε γι' αυτούς. Υποδηλώνει αποκλειστικά τη λογική, χυδαίο λόγο, αρχόμενο λόγο, πρωτόλεια έννοια καθημερινών πραγμάτων, ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ ηλιθιότητας και πνεύματος. «Αυτός ο άνθρωπος δεν έχει τον κοινό νου», αποτελεί βαριά ύβρι. «Αυτός ο άνθρωπος έχει τον κοινό νου», συνιστά εξίσου ύβρι: αυτό σημαίνει ότι δεν είναι παντελώς βλαξ και ότι του λείπει το αποκαλούμενο πνεύμα. Όμως από πού προέρχεται αυτή η έκφραση, *sens commun* (κοινός νους), εάν δεν προέρχεται από τις αισθήσεις; Οι άνθρωποι, όταν επινόησαν αυτήν τη λέξη, ομολογούσαν ότι τίποτε δεν έμπαινε στην ψυχή χωρίς να έχει περάσει από τις αισθήσεις: άλλως, θα είχαν χρησιμοποιήσει τη λέξη *sens* (αίσθηση) για να υποδηλώσουν τον κοινό συλλογισμό;

Ενίοτε λέγεται: «Ο κοινός νους είναι σπάνιος» τι σημαίνει αυτή η φράση; Ότι σε πολλούς ανθρώπους η αρχόμενη λογική διακόπτει την προοδευτική εκτύλιξη της, εξαιτίας ορισμένων προκαταλήψεων: ότι ο τάδε που κρίνει υγιώς σε μία υπόθεση, σφάλει αναπόφευκτα παταγωδώς σε μία άλλη. Αυτός ο Άραβας, ο οποίος θα αποδειχθεί καλός στους αριθμητικούς υπολογισμούς, σοφός χημικός, ακριβής αστρονόμος, θα πιστέψει ωστόσο ότι ο Μωάμεθ έβαλε την ημισέληνο μέσα στο μανίκι του.

Γιατί, λοιπόν, να υπερβαίνει τον κοινό νου στις τρεις επιστήμες που ανέφερα και να υπολείπεται του κοινού νου όταν πρόκειται για την ημισέληνο; Στις πρώτες περιπτώσεις, επειδή ακριβώς είδε με τα μάτια του, τελειοποίησε την ευφυΐα του: στη δεύτερη περίπτωση, είδε με τα μάτια του άλλου, έκλεισε τα δικά του, διέφθειρε τον κοινό νου που υπάρχει μέσα του.

^α. Άρθρο που δημοσιεύθηκε το 1765 (σε όλες τις εκδόσεις).

Πώς αυτή η παράξενη ανατροπή του πνεύματος μπορεί να επιτευχθεί; Πώς οι ιδέες ενός μεγάλου αριθμού αντικειμένων που σχηματίζονται ομαλά και σταθερά μέσα στο μυαλό, χωλαίνουν αξιοθρήνητα για έναν ορισμένο αριθμό αντικειμένων, χιλιάδες φορές πιο απτών και εύληπτων; Αυτός ο άνθρωπος εξακολουθεί να κρύβει μέσα του τις ίδιες αρχές ευφυΐας: πρέπει, λοιπόν, να έχει κάποιο διεστραμμένο όργανο, όπως ενίοτε μπορεί να έχει αλλοιωθεί το αισθητήριο ενός εκλειπτούσμενου γευσιγνώστη για ένα συγκεκριμένο είδος τροφής.

Πώς άραγε το όργανο τούτου του Άραβα, που βλέπει την ημισέληνο μέσα στο μανίκι του Μωάμεθ, διαστρέφεται; Από φόβο. Του έχουν πει ότι, εάν δεν πιστέψει σ' αυτό το μανίκι, η ψυχή του, μετά θάνατο, διαβαίνοντας την αιχμηρή γέφυρα, θα πέσει για πάντα στην άβυσσο: του έχουν πει χειρότερα: «Εάν ποτέ αμφισβητήσετε αυτό το μανίκι, ένας δερβίσης θα σας θεωρήσει ασεβή: ένας άλλος θα σας αποδείξει ότι είστε ένας άφρων που, έχοντας όλα τα πιθανά κίνητρα αξιοπιστίας, δεν θελήσατε να υποτάξετε την υπέροχη λογική σας στο προφανές: ένας τρίτος θα σας εναγάγει στο μικρό διβάνιο μιας μικρής επαρχίας και θα υποβληθείτε νομίμως στο μαρτύριο του ανασκολοπισμού.

Όλα αυτά πανικοβάλλουν τον τρομοκρατημένο καλό Άραβα, τη γυναίκα του, την αδελφή, ολόκληρη τη μικρή οικογένεια. Διαθέτουν λογική για όλα τα υπόλοιπα, αλλά πάνω σ' αυτό το θέμα η φαντασία τους τραυματίζεται, όπως η φαντασία του Πασκάλ, ο οποίος έβλεπε διαρκώς έναν γκρεμό δίπλα στην πολυθρόνα του. Μα, εν τέλει, ο Άραβας μας πιστεύει στο μανίκι του Μωάμεθ; Όχι: καταβάλλει προσπάθειες για να πιστέψει: λέει: «Αυτό είναι αδύνατο, αλλά αληθινό: πιστεύω αυτό που δεν πιστεύω». Σχηματίζεται μέσα στο κεφάλι του ένα χάος ιδεών σχετικά μ' αυτό το μανίκι, το οποίο φοβάται να ξεδιαλύνει: και τούτο πράγματι σημαίνει ότι δεν διαθέτει τον κοινό νου.